

LE GÉNIE FÉMININ. LA VIE, LA FOLIE, LES MOTS. TOME PREMIER: HANNAH ARENDT

Julia Kristeva
Paris (Fayard) 1999
ca. f. 60,-

Le génie féminin betekent in het Frans zowel 'de geniale vrouw' als het 'vrouwelijke denken', (zoals in *le génie français*), of liever *de unieke genialiteit* van het vrouwelijk denken. In een reeks van drie boeken, waarvan dit het eerste is, bespreekt de Frans-Bulgaarse filosofe Julia Kristeva het 'vrouwelijk genie' in de twintigste eeuw aan de hand van drie portretten van 'geniale vrouwen': Hannah Arendt (1906-1975), Melanie Klein (1882-1960) en Colette (1873-1954). Haar uitgangspunt daarbij is dat de genialiteit van deze drie vrouwen onlosmakelijk met hun vrouwelijkheid is verbonden, dat wil zeggen met hun lichamelijkheid en hun sociaal-culturele gepositioneerdheid als vrouw.

Deze gedachte heeft geleid tot drie losse *casestudies* in vrouwelijke genialiteit die zich goed onafhankelijk van elkaar laten lezen. Dit eerste deel over Hannah Arendt kent nauwelijks verwijzingen naar Klein en Colette en ook het inmiddels uitgekomen tweede deel, over Melanie Klein, verwijst bijna niet terug naar deel één. Kristeva stelt dan ook in haar inleiding dat elk van de drie behandelde vrouwen geniaal is op een unieke manier. Omdat genialiteit altijd voortkomt uit de onherleidbare singulariteit van een in een leven vervlochten werk, hebben generalisaties volgens Kristeva weinig zin en moeten de drie oeuvres onafhankelijk van elkaar worden bestudeerd. Desalniettemin verwacht Kristeva dat het 'naast' elkaar lezen van een politiek filosofe, een psychoanalytica en een schrijfster 'resonanties' tussen de verschillende werken zal oproepen (p. 20). Deze resonanties moeten iets overdragen van de complexiteit van de twintigste eeuw, zoals deze is begrepen door het vrouwelijk genie. Het zijn volgens Kristeva namelijk de filosofie, de psychoanalyse en de literatuur die de beste getuigen vormen van de omwentelingen in deze eeuw die onze opvattingen over het leven, de waanzin en de taal op een nieuwe manier hebben ingevuld.

Dit eerste deel is gewijd aan Hannah Arendt, de politieke filosofe die volgens Kristeva het begrip 'leven' op een radicale manier heeft heroverwogen in het licht van de ontwikkelingen in de twintigste eeuw. Het boek opent met een biografische schets van Arendts jeugd, achtergrond en studie bij Heidegger en Jaspers. Kristeva leunt

hierbij zwaar op de biografie van Elisabeth Young-Bruehl, aangevuld met citaten uit Arendts uitvoerige correspondentie. Dit vormt de achtergrond waartegen in drie hoofdstukken Arendts werk in min of meer chronologische volgorde wordt besproken. Het eerste hoofdstuk analyseert Arendts opvattingen over leven, liefde en het lichaam in het werk dat ze in Duitsland schreef. De andere twee hoofdstukken behandelen haar Amerikaanse boeken, waarbij hoofdstuk twee zich op haar studies over de openbare sfeer, het totalitarisme en Eichmann concentreert en het derde hoofdstuk over Arendts onvoltooide project over *the life of the mind* gaat. In de loop van het boek staat Kristeva uitgebreid stil bij Arendts verhouding tot (en met) Heidegger en haar lezing van Augustinus en Aristoteles.

Kristeva gaat er in het boek van uit dat een reflectie op het 'leven', of wat ze 'de heiligheid' van het leven noemt, de verborgen rode draad is die de verschillende werken uit Arendts oeuvre met elkaar verbindt. Van haar vroege werken over het liefdesbegrip bij Augustinus, tot haar pogingen aan het eind van haar leven om een politieke filosofie op Kants derde kritiek te baseren, Arendts denken ontstaat telkens als een reactie op dezelfde constatering, namelijk dat in de twintigste eeuw het 'respect voor het leven' als algemeen geaccepteerde waarde onder druk is komen te staan. Arendt doet dat in een filosofie waarin de geboorte een centrale rol speelt. De absolute uniekheid van elke geboorte is in Arendts denken het fundament van de menselijke conditie. Kristeva contrasteert dit met Heideggers filosofie waarin de dood een centrale rol speelt.

Maar, zo stelt Kristeva, Arendts reflectie op het 'leven' moet worden begrepen in relatie tot haar theorie over narrativiteit. Het 'leven' kan bij Arendt niet los gezien worden van iemands 'levensverhaal'. Pas door het vertellen van een levensverhaal aan anderen wordt een mens 'wie' hij of zij is (in plaats van simpelweg 'wat' hij of zij is). Kristeva bespreekt dit aan de hand van Arendts analyse van de twee verschillende woorden voor 'leven' die het klassieke Grieks kent: *zoe* en *bios*. *Zoe* betekent het biologische 'in leven zijn', dat mensen gemeen hebben met dieren en planten. Terwijl *bios* een 'voor de soort typerende manier van leven' betekent. In navolging van

Aristoteles gaat Arendt ervan uit dat het type leven dat kenmerkend is voor de menselijke soort, het leven in de polis is. De 'polis' is voor Arendt echter niet een concrete stad of specifieke politieke organisatie. Het staat voor de 'openbare sfeer' in het algemeen; de symbolische tussenruimte die gecreëerd wordt als mensen met elkaar spreken. Het verschijnen in de polis, wat Arendt als een tweede geboorte beschouwt, impliceert het verschijnen voor de blik van anderen, die je handelingen gadeslaan, onthouden en doorvertellen aan derden als je 'levensverhaal', daarmee de betekenis van je leven onthullend.

De twee totalitaire regimes die Arendt in haar leven meemaakte, het fascisme en het stalinisme, vernietigden de politieke sfeer en daarmee ook de typisch menselijke manier van leven. De totalitaire regimes oefenden hun macht rechtstreeks uit op het naakte, kwetsbare leven (het *zoe*) van hun inwoners, zonder tussenkomst van de uniek menselijke politieke tussenruimte. Ze eigenden zich daarbij de macht toe om te beslissen welk leven waardevol was en welk overbodig, wie het recht had om op aarde rond te lopen en wie niet. Kristeva stelt dat Arendts pogingen om de specificiteit van de openbare sfeer te analyseren moeten worden gelezen als een reactie op deze gebeurtenissen. Arendts latere preoccupatie met de menselijke capaciteit om opnieuw te beginnen en vanuit het niets een intermenselijke sfeer te scheppen door te beloven en te vergeven, moet worden geplaatst tegen de achtergrond van de catastrofes van deze eeuw.

De nadruk die Kristeva legt op het verschil tussen *zoe* en *bios* in het werk van Arendt vertoont verwantschap met Giorgio Agambens interpretatie van Arendt in *Homo Sacer*. Net als Kristeva ziet hij de manier waarop de totalitaire regimes rechtstreeks ingrijpen op het 'leven' (als *zoe*) als centrale preoccupatie van Arendt. Maar anders dan Agamben ziet Kristeva het als betekenisvol dat dit aspect van de twintigste eeuw door een *vrouw* begrepen is. Volgens Kristeva speelt namelijk de ervaring van het moederschap – of de reflectie op de mogelijkheid van moederschap, aangezien Arendt zelf kinderloos is gebleven – een sleutelrol in de manier waarop *zoe* en *bios* aan elkaar gerelateerd zijn. De moederliefde, als liefde voor een ander die nog geen karaktereigenschappen of 'biografie' heeft en die gericht is op een niet-gespecificeerde ander (*le quelconque*) is het laatste psychische mechanisme waardoor in ons seculiere tijdperk het respect voor het 'heilige van het leven' wordt ervaren. Deze liefde, waartoe volgens Kristeva overigens ook mannen in staat zijn, maakt de overgang van *zoe* naar *bios* mogelijk. Door de liefde van een moeder voor haar kind wordt de overgang van het 'in leven zijn' naar een specifieke manier van leven mogelijk. De moederliefde vormt daarmee de noodzakelijke garantie voor het bestaan van de publieke sfeer.

Een sleutelrol in Arendts denken speelt, aldus Kristeva, een merkwaardig boek dat in de receptie van Arendts werk nog weleens over het hoofd wordt gezien: de biografie van Rahel Varnhagen, een joodse vrouw die leefde in de negentiende eeuw. In haar brieven, dagboeken en andere geschriften reflecteerde Varnhagen over haar joods-zijn. Ze ontdekte dat het niet mogelijk was om te ontsnappen aan de positie waarin ze zich als joodse en als vrouw geplaatst zag en dat de enige manier om op een zinvolle manier met haar status als 'paria' om te gaan, was een *paria consciente* te worden door bewust vanuit de positie van paria te schrijven. Arendt schreef deze biografie in de jaren vlak voor en na haar vertrek uit Duitsland in 1933. Door het schrijven van dit levensverhaal ontdekte Arendt niet alleen de thema's die ze in haar latere werk theoretisch zou uitwerken, maar kreeg ze volgens Kristeva ook grip op haar eigen leven dat op dat moment steeds chaotischer werd. Kristeva noemt het schrijven van dat boek dan ook een handeling die nog het meest van een zelfanalyse weg heeft (p. 39), alsof het vertellen van andermans levensverhaal voor Arendt noodzakelijk was om de betekenis van haar eigen leven te begrijpen.

Het ligt natuurlijk voor de hand om in het licht hiervan Kristeva's boek over Arendt te lezen als een verborgen autobiografie. Kristeva is immers net als Arendt vrouw, kinderloos, wonend in 'ballingschap' en schrijvend in een taal die de hare niet is. De Arendt in dit boek is dan ook af en toe behoorlijk verKristevaiseerd. Een aantal van Kristeva's terugkerende interesses, zoals de vreemdeling en het christendom lijken een tikje geforceerd op Arendt geprojecteerd. Verder zijn er momenten waarin Kristeva vervalt in biografisch gespeculeer dat niet veel toevoegt aan haar argument. Het boek is daardoor erg schetsmatig van opzet en het geheel doet denken aan de reeks collegeaantekeningen waar het boek ongetwijfeld op gebaseerd is.

Vooral Kristeva's preoccupatie met het moederschap wordt mijns inziens wat opdringerig in het boek verwerkt. Aangezien deel twee over Melanie Klein gaat, de psychoanalytica die zich vooral met de pre-oedipale moeder-kindrelatie heeft beziggehouden, lijkt het erop dat het moederschap het centrale thema in deze drie boeken zal worden. Uit het boek over Arendt is mij echter niet goed duidelijk geworden op welke manier het moederschap nu met het 'vrouwelijk genie' te maken heeft. Ik had graag een compacter boek gelezen, waarin Kristeva haar eigen uitgangspunten wat scherper had beargumentteerd. Maar ondanks deze kritiek kent *Tome premier: Hannah Arendt* genoeg rake observaties en stimulerende opmerkingen die nieuwe wegen openen om het werk van een van de boeiendste denkers van de twintigste eeuw te herlezen.

Yasco Horsman